

АЗИЯ-ТЫНЫҚ МҰХИТЫНАН ҮНДІ-ТЫНЫҚ МҰХИТ АЙМАҒЫНА: НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН НӘТИЖЕЛЕР

Соңғы кездері жаһандық қарым-қатынастар аясында «Азия-Тынық мұхиты» атауының орнына «Үнді-Тынық мұхиты» терминінің қолданылып жатқанына куә болып жүрміз. Көбінесе бұл жаңа тенденция Батыстың Тынық мұхиты аймағы мен Азия елдерімен қарым-қатынастарындағы соңғы өзгерістердің нәтижесі ретінде қарастырылады. Жалпы алғанда, жаңа терминді қолдану Батыстың аймаққа қатысты саясатындағы ортақ қағидаттар мен басымдықтардың жаңа жиынтығының мақұлданыуын көрсетеді. Сонымен қатар, бұл концептуалды өзгерту оның кеңірек контекстін және ықтимал салдарын түсінуіміз үшін біршама нақтылауды қажет етеді.

Азия-Тынық мұхиты мен Үнді-Тынық мұхиты терминінің екі қарама-қарсы ұғым ретінде қарастырылуы керек. Екі термин біраз уақыттан бері бірге қолданылуда, тіпті көптеген контексттерде бір-бірін алмастыруда. Дегенмен, қазіргі Шығыс-Батыс қатынастары парадигмасының жаһандық жағдайында Азия-Тынық мұхитынан Үнді-Тынық мұхитына терминологиялық ауысу айқын геосаяси мағынаға ие болды. Батыстың назарын Азия-Тынық мұхит аймағынан Үндістан-Тынық мұхиты аймағына ауыстыру үдерісін негізінен АҚШ-Қытай қарым-қатынасының төмендеуі және АҚШ-тың Үндістанның аймақтық істерге белсендірек қатысуын қолдау арқылы Қытайдың аймақтағы ықпалын теңестіру әрекеті ретінде қарастыруға болады.

2021 жылдың 16 қыркүйегінде Еуропалық парламент Еуропалық одақтың (ЕО) Қытайға қатысты жаңа стратегиясына деген көзқарасын жариялады. Құжат, басқа мәселелермен қатар, АҚШ, Ұлыбритания және Австралия құрған AUKUS қауіпсіздік альянсының ауқымына сәйкес келетін Үнді-Тынық мұхиты аймағындағы ынтымақтастықтың жаңа ЕО стратегиясының іске қосылуы туралы құжат. ЕО-ның Қытайға қатысты жаңа стратегиясы экономикалық байланыстарды нығайтуға және климаттың өзгеруі, биоәртүрліліктің жоғалуы және коронавирустық індеттің салдарымен күресу сияқты ортақ мәселелерді шешуге бағытталған. Дегенмен, ЕО-ның жаңа стратегиясы ретінде Үнді-Тынық мұхиты концепциясы осы аймақтағы ынтымақтастықтың күн тәртібінде екені анық. Сондай-ақ құжатта адам құқықтары, Тайвань мәселесі және теңіз шекара даулары сияқты Қытай үшін өте маңызды кейбір мәселелерге қатысты дискурстар бар екенін айтуға болады. Сонымен қатар, жаңа стратегия Қытайдың халықаралық сауда ережелерін құрметтеуді нығайтуға, климаттың өзгеруіне және биоәртүрліліктің жоғалуына қарсы күресу мен бейімделуіне және аз дамыған елдермен денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастықты арттыруға көмектесуін талап етеді.

Батыс пен Қытай арасындағы жиналған келіспеушіліктер, қолданыстағы халықаралық өзара іс-қимылдың жүйесін айтарлықтай өзгертпестен, Қытайдың әдеттегі даму парадигмасы аясында жұмыс істей алмайтын деңгейге жеткенде, Қытайдың экономикалық құлдырауын көріп отырғанымыз символдық жағдай. Қытайдың соңғы бірнеше онжылдықтардағы экономикалық өрлеуін түсіндіретін маңызды себептердің бірі 1960-жылдары Кеңес одағы мен Қытай арасындағы бәсекелестікті нығайтып, Батыстың позициясын күшейтуі үмітімен Батыстың оған берген артықшылығы болды. Қытай халық республикасын (КХР) Біріккен ұлттар ұйымындағы (БҰҰ) Қытайдың жалғыз заңды өкілі ретінде тану туралы БҰҰ-ның 1971 жылғы 25 қазандағы қаулысы, және Тайваньның ұйымнан шығарылуы, Батыстың Қытайға қарсы ұстанымын айқындайтын символдық қимыл ретінде қарастырылады. Қытай әлемдік нарыққа интеграция арқылы экономикалық өсуді абсолютті басымдық ретінде қарастырған және Кеңес одағы тарағаннан бері өзгерген жоқ. Зияткерлік меншік құқықтарын бұзу, жасырын валюталық интервенциялар арқылы жосықсыз сауда тәжірибесі сияқты халықаралық экономиканың жалпы қабылданған ережелерін бұзудың «қабылданатын шегінде» қалды. Қытайдың 1998 жылғы азиялық дағдарысты жеңудегі салыстырмалы табысы оның Батыс елдеріндегі оң имиджін нығайтты. Шынында да, Қытайдың экономикалық өсудегі таңғаларлық табысы оның халықаралық экономикалық қателіктерінен асып түсті. Соңғы төрт онжылдықта Қытайдың жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнімі орташа әлемдік деңгейден 2,7 есе жылдам өсті. Ол негізінен тікелей шетелдік инвестициялар есебінен жинақталған орасан зор өндірістік қуаттардың арқасында «Әлем фабрикасы» ретінде танылды. Арзан жұмыс күшінің құны және әлемдік нарықтармен интеграция Қытайдың экономикалық өсуінің негізгі драйверлері болды.

Алайда Қытай экономикалық өсудің дәстүрлі драйверлерінің шегіне жақындап келеді. Қытай - орташа табысы жоғары ел, сондықтан өндірісі ең арзан елдердің қатарына кірмейді. АҚШ-пен сауда соғыстары, Гонконгтың егемендігін шектеу, адам құқықтары мәселелері және Батыспен қарым-қатынастың нашарлауы, кейбір инвесторлар қабылдағысы келмейтін инвестициялық тәуекелдерді тудырып, Қытайдан капиталдың кетуіне себеп болуда. Экономиканың терең құрылымдық реформалары және экономикаға мемлекеттік бақылаудың қысқаруы жағдайында басқару экономикалық өсудің одан әрі дамуына ықтимал үміттер ашуы мүмкін. Сонымен қатар, Қытай Коммунистік партиясының Батыспен күшейіп келе жатқан қарама-

қайшылықтағы қаталдығы Қытай үшін жақын болашақта үлкен серпіліс күтуге негіз бермейді. Батыстың назарының Азия-Тынық мұхиты аймағынан Үнді-Тынық мұхиты жоспарына бірте-бірте ауысуын жай ғана географиялық тұрғыдан қарастырмау керек. Осылайша, Батыс аймақтық және халықаралық ынтымақтастық үшін негіздерді белгілеуде құндылықтардың негізгі жиынтығына деген адалдығын қайта жандандыруда. Бұл сондай-ақ халықаралық-құқықтық нормалар мен жалпы этикалық ережелерді сақтаудың басымдылығын қайталау әрекеті болып табылады. Байланыс тек Қытай мен батыс әлемі арасындағы байланыстармен шектелмейді, сонымен қатар Батыстың басқа елдермен барлық қарым-қатынастарында да көрініс таба алады. Қытайдан айырмашылығы, Үндістан әлемдегі халқы ең көп демократиялық мемлекет. Сондықтан абстракциялық деңгейде Батыстың Азия-Тынық мұхиты аймағындағы ынтымақтастықта Қытайға қарағанда Үндістанға белсенді түрде қолдау көрсету әрекетін де демократияға баса мән беретін және мадақтайтын метафоралық әрекет ретінде қарастыруға болады. Басқаша айтқанда, Үнді-Тынық мұхиты аймағының белсендірек дамуын Батыс елдерінің әлем елдерінің басым көпшілігі мойындаған және таныған халықаралық құқық нормалары мен негізгі құндылықтарды ұстанатынының белгісі ретінде түсіну керек.

Батыстың Азия-Тынық мұхиты аймағынан Үнді-Тынық мұхиты аймағына өтуін жаңадан пайда болған жаһандық үрдістердің кеңірек контекстінде қарау қажет. Батыстың Қытайдың халықаралық құқық нормалары мен ережелерін сақтауына деген қатал көзқарасы Қытайға ғана емес, Батыс әлемімен тығыз ынтымақтастық жоспарларына қатысуға ниетті барлық елдерге де қатысты болады. Сондықтан құқықтық, моральдық және этикалық жағдайлар қазіргі уақытта халықаралық өзара әрекеттестіктің маңызды элементтеріне айналууда. Фокус экономикалық өсудің саны мен көлемінен сапаға ауысуда.

Анықталған тағы бір тенденция – «Батыс» ұғымының кеңеюі. Дәстүрлі геосаяси қолданыста бұл термин негізінен АҚШ пен ЕО-дан тұратын азды-көпті берік құрылымға қатысты. Дегенмен, Батыстың Тынық мұхиты аймағына қызығушылығының артуы және АҚШ, Ұлыбритания және Австралия арасындағы стратегиялық одақ аймақтың батыстандырылуынан дерек береді. АҚШ пен ЕО, Австралия, Жаңа Зеландия, Жапония, Оңтүстік Корея және Тайвань сияқты аймақтардағы лидер демократиялық елдердің жетекші рөл атқаратын Тынық мұхиты аймағымен жаңа ынтымақтастық жоспарларын құруға бет бұрады.

Жазушы: Қанат Маханов,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Қазақстанның тұңғыш президенті – елбасы Нұрсұлтан Назарбаев, Түркияның бұрынғы президенті Абдулла Гүл, Словенияның бұрынғы президенті әрі Мадрид клубының президенті Данило Турк, «Біріккен Грузия» демократиялық қозғалысының жетекшісі Нино Бурджанадзе және Astana Club 2021 қатысушыларымен, оның ішінде Ағылшын-Қазақ қауымдастығының президенті Руперт Гудманмен келіссөздер жүргізді. Нұрсұлтан Назарбаев Astana Club жұмысына қатысқандары үшін ризашылығын білдірді. Тараптар Еуразия континентіндегі интеграциялық үдерістер туралы пікір алмасты (Kazinform, 17.11.2021).
- Ресей президенті Владимир Путин Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиёевпен кездесті. Кездесуден кейін көшбасшылар халықаралық платформалардағы үйлестіру және интернетті басқару туралы бірлескен мәлімдеме жасады. Владимир Путин мен Шавкат Мирзиёев Біріккен ұлттар ұйымының қамқорлығымен кибер саладағы елдердің жауапты мінсз-құлық қағидаттарын, әмбебап нормаларын, ережелері мен қағидаттарын дамытуға халықаралық ынтымақтастықтың басымдығы деп санайды. Президенттер халықаралық ақпараттық қауіпсіздік саласындағы екіжақты келісімге қол қойды (TASS, 19.11.2021).
- Молдова президенті Майя Санду Кишиневке жұмыс сапарымен келген Түркия Сыртқы істер министрі Мевлут Чавушоглумен кездесті. Тараптар екіжақты ынтымақтастықты, әсіресе, коммерциялық, экономикалық және инвестициялық өлшемдерде нығайту мәселелерін талқылады. Кездесуде министр Чавушоглу Түркия тарапы Молдованың егемендігі мен аумақтық тұтастығын толық қолдайтынын да баса айтты. Министр Молдованың ажырамаз бөлігі болып табылатын Гагауз автономиялық аймағының Түркия мен Молдова арасындағы қарым-қатынасты нығайта түсетін достық көпірі екенін де мәлімдеді (Yenisafak.com, 18.11.2021).
- Түркия Қорғаныс министрі Хулуси Акар Анкарада Монғолия Қорғаныс министрі Гүрседдин Сайханбаярмен кездесті. Кездесуде тараптар әскери дайындық пен қорғаныс өнеркәсібі салаларында бұдан да қарқынды ынтымақтастық қажеттігін және Фетүллахшы лаңкестік ұйымымен (ФЕТО) күресте ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтті. Сондай-ақ, министрлер Түркия мен Монғолия арасында берік тарихи және мәдени байланыстар бар екенін атап өтті (News.mn, 18.11.2021).
- Мәскеуде Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (ТМД) елдерінің қауіпсіздік кеңестері хатшыларының отырысы өтті. Жиынға қатысушылар Ауғанстан аумағынан туындайтын ТМД мемлекеттерінің қауіпсіздігіне төнетін қауіп-қатерлерге, көші-қон саласындағы ынтымақтастық мәселелеріне, биотехнологияны дамытуға қатысты мәселелерге назар аударды. Келіссөздер нәтижесінде қатысушылар ТМД-ға мүше мемлекеттердің аумағына азаматтардың келуі, шығуы, қоныстануы және жұмысқа орналасуы үшін қажетті ашық әкімшілік рәсімдерді белгілеу бойынша ынтымақтастықты дамыту туралы мәлімдеме қабылдады (Avesta.tj, 18.11.2021).
- Түркия Сыртқы істер министрі Мевлут Чавушоглу мен ирандық әріптесі Хусейн Эмир Абдуллахиянның Тегеранда өткен ортақ баспасөз мәслихатында қауіпсіздік, лаңкестік және адам контрабандасы, сондай-ақ, Иран мен Түркия арасындағы терең қарым-қатынастарға негізделген ынтымақтастық мәселелері талқыланды. Тараптар Түркия мен Иран арасындағы ұзақ мерзімді ынтымақтастықтың жол картасын дайындауға келісті. Сондай-ақ министрлер Ауғанстанда берік бейбітшілік пен тұрақтылыққа қол жеткізу ниеттерін білдірді (Dailysabah.com, 15.11.2021).

Экономика, қаржы және энергия

- Глазго қаласында 2021 жылдың 31 қазаны мен 12 қарашасы аралығында өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жөніндегі конференциясы (COP26), барысында Азия даму банкінің (АДБ) өкілдері Орталық Азия елдерінің климатқа қатысты бірлескен іс-қимылының маңыздылығын атап өтіп, 2019-2030 жылдары аймақтағы жасыл жобаларды дамытуға 100 млрд. доллар инвестициялауға ниетті екендіктерін мәлімдеді. Бұл жылдық инвестиция көлемі 8,8 млрд. долларды құрайды деген сөз. АДБ климаттық проблемаларды азайтуға 100 млрд. доллардың 66 млрд. доллары және бейімделу стратегияларына 34 млрд. доллар жұмсамақ (Qazaq TV, 17.11.2021).
- ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, ауа райының қолайсыздығына қарамастан шаруалар 16,4 млн. тонна астық жинады. Орташа өнімділік гектарына 10,3 центнерді құрады. Жиналған өнім еліміздің ішкі сұранысын да, экспортты да өтей алады. Дәннің сапасы жоғары, өйткені бидайдың 90,5%-дан астамы 1-3 сортқа жіктеледі. 2021 жылы жиналған қара бидай, жүгері, бұршақ және қарақұмық дақылдарының көлемі айтарлықтай өсті (Qazaq TV, 19.11.2021).
- Өзбекстанның Орталық банкі елдің валюталық резервтері туралы өзекті статистикалық мәліметтерді ұсынды. Мәліметтерге сәйкес, бұл көрсеткіш 2021 жылдың 1 қарашасындағы жағдай бойынша 35,21 млрд. долларға жетіп, ай сайынғы өсім 797,1 млн. долларға жеткен. 2021 жылдың қазан айында алтын экспорттарының қалпына келуіне байланысты қорлардағы физикалық алтын көлемі 5,7 тоннаға азайып, 376,3 тоннаға құрады. Алайда алтын бағасының өсуіне байланысты қордағы алтынның құны 325,2 млн. долларға өсіп, 21,67 млрд. долларға жетті (UzReport, 18.11.2021).
- Азия даму банкі Қырғызстанға қаржылық көмек көрсетуді жалғастыруда. Жақында мекеме Қырғызстанға озық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, ұлттық электроникалық сатып алу платформасын толығымен цифрландыруға көмектесу үшін техникалық көмек ретінде 1 млн. доллар бөлу туралы шешімін жариялады. Көмек барлық мемлекеттік органдар мен мемлекеттік кәсіпорындар пайдаланатын электрондық сатып алу жүйесін жаңартуға, қағаз түріндегі транзакцияларды ауыстыруға және қосымша функцияларды онлайн режимінде беруге көмектеседі (Kabar, 16.11.2021).
- Тәжікстан Индустрия және жаңа технологиялар министрінің орынбасары Умед Солехзода мен Түркияның Өнеркәсіп және технология министрінің орынбасары Четин Али Дөнмез Тәжікстан-Түркия сауда-экономикалық ынтымақтастығы жөніндегі бірлескен комиссияның 11-ші отырысында қол жеткізілген уағдаластықтарды жүзеге асыру мәселелерін талқылауға арналған жұмыс отырысына қатысты. Тараптар ынтымақтастықтың кең ауқымды мәселелерін талқылады. Білік бірлескен жобалар арқылы екіжақты тауар айналымын 1 млрд. долларға жеткізу маңыздылығына назар аударды (Asia-Plus, 18.11.2021).
- Анкарада Түркия мен Монғолия үкіметаралық сауда және экономика комиссиясының тоғызыншы отырысын өткізді. Екі ел өкілдері ауыл шаруашылығы, туризм, еркін аймақты басқару салаларындағы сауда мен инвестицияны ұлғайту және ынтымақтастықты кеңейту қатарлы ұсыныстарды жаң-жақты талқылап, келісімдерге қол жеткізді. Комиссияның тең төрағалары Монғолия Қорғаныс министрі Гүрседдин Сайханбаяр мен Түркия Ішкі істер министрі Сүлейман Сойлу отырысы соңында хаттамға қол қойды (Montsame, 19.11.2021).

Қоғам және мәдениет

- Бурса қаласы 2022 жылғы Түрік әлемінің мәдени астанасы болып жарияланды. Шешім Өзбекстанның Хиуа қаласында өткен Түрік мәдениеті халықаралық ұйымы (ТҮРКСОЙ) Тұрақты кеңесінің 38-ші отырысында қабылданды. 2022 жылдың қантарында Бурса ТҮРКСОЙ Тұрақты кеңесінің кезектен тыс отырысына қатысу үшін болашақ ТҮРКСОЙ-ға мүше елдердің мәдениет министрлерін қабылдайды (Turksay.org, 18.11.2021).
- Брюссельде ТҮРКСОЙ ұйымының ұйымдастыруымен «Брюссельдегі Хиуа мәдениеті күндері» өтті. Осы тұрғыда 2022 жылы 12 қарашада Ыстамбұлда өткен Түрік мемлекеттері ұйымының саммитінен кейін бірден ұйымдастырылған шара Өзбекстанның інжу-маржаны Хиуаны Еуропа азаматтарына таныстыру мақсатында ұйымдастырылды. Брюссельде өткен шара алдында ТҮРКСОЙ делегациясы ТҮРКСОЙ-ға мүше елдердің елшілерімен және түрлі үкіметтік емес ұйымдардың (YEU) өкілдерімен кездесті (Turksay.org, 18.11.2021).
- Тракия университетінің Балкан конгресс орталығында Юнус Эмренің 700 жылдығы мен Незами Гянджавидің туғанына 880 жыл тулуына арналған алғашқы концерт өтті. Шара ТҮРКСОЙ және Тракия университетімен бірлесіп ұйымдастырылды. Концерт алдында әзірбайжандық суретші Микайыл Абдуллаевтың Незами Гянджави мен Юнус Эмренің өлеңдерінен шабыт алған туындыларының көрмесі ашылды (Turksay.org, 15.11.2021).
- Өзбекстан интернетті қолжетімді ету және цифрландыруды жақсартуға ілгерілеуде. Соңғы бірнеше жылда бүкіл ел бойынша талшықты-оптикалық желілердің жалпы ұзындығы 4,5 есеге және кең жолақты порттардың саны 3,5 есеге артты. Магистральдық желінің жылдамдығы өңіраралық деңгейде 400 Гбит/с дейін және муниципалитетаралық деңгейде 40 Гбит/с дейін ұлғайтылды. Бұл туралы Өзбекстан жоғары Мәжілісі Сенатының ақпараттық саясат және мемлекеттік органдарда түсінікті қамтамасыз ету комитетінің отырысында талқыланды (Centralasia.news, 18.11.2021).
- Оңтүстік Кореяның адам дамуы жөніндегі үкіметтік емес ұйымы Жақсы көршілер Корея халықаралық ынтымақтастық агенттігімен (KOICA) бірлесіп Қырғызстанның Бішкек, Шу, Ыстықкөл, Баткен және Талас облыстарындағы әлеуметтік мекемелерге гуманитарлық көмек жеткізді. Барлығы 1000 отбасына азық-түлік түріндегі гуманитарлық көмек жеткізілді. Коронавирус індетіне байланысты 21 әлеуметтік мекемеге (балалар үйлері, оңалту орталықтары және баспаналар) азық-түлік пакеттері берілді (Kaber, 15.11.2021).
- Қазақстан, Ресей және Біріккен Араб әмірліктері «Байқоңыр» ғарыш айлағында «Гагарин» зымыран тасығышын жаңғырту ниеті туралы бірлескен декларация туралы ушжақты келісімге қол қойды. Үш ел арасындағы берік қарым-қатынасқа сүйене отырып, келісім ғарышқа қатысты салалардағы тығыз ынтымақтастықтың негізін белгілейді. Мамандандыру, тәжірибе және ортақ ресурстардың үйлесімі бәсекеге қабілетті жаһандық ғарыш экономикасына қарай ілгерілеуді жылдамдатады деп күтілуде (Kazinform, 17.11.2021).